

**«DEVONU LUĞATIT-TÚRK» DEGI SÓZLERDİŇ QARAQALPAQ TILINIŇ
ARQA DIALEKTINDEGI AYÍRİM SÓZLER MENEN ÚNLESİGİ**

D.Y.Xalmuratova – tayanış doktorant

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so‘zlar: Mahmud Qoshg‘ariy, Devonu luğatit-türk, badiiy asarning tili, dialektizm, tabu so‘zlar.

Ключевые слова: Махмуд Кашгари, "Диван лугат ат-турк," язык художественного произведения, диалектизмы, табуированные слова.

Key words: Mahmud Kashgari, Devonu lug‘atit-turk, language of literary works, dialectism, taboo words.

Kirisiw. Ómirde sonday insanlar boladı, olar ómirge bir keledi, qayta tuwılmaydı. Biraq olardıń atı tariyxta altın háripler menen bezetilip, xalıq júreginde máńgige qaladı. Sebebi olardıń altınǵa bergisiz qádirli, bay miyrasları bolıp, aradan neshe ásirler ótse de, tat baspay, óziniń sap altınıń joǵaltpastan biziń búgingi kúnimizge shekem jetip kelgenligi menen qádirli. XI ásirde jasap ótken belgili türkolog tilshi-leksikograf, etnograf, folklorshi, tariyxshi, geograf Mahmud Qashqariy óziniń «Devonu luğatit-türk» atlı shıǵarması menen dúnya xalıqları ilimine, mádeniyatına úlken úles qosıp, pútkil dúnya xalıqlarınıń júreginen orın alǵan ullı alım. «Devonu luğatit-türk» shıǵarması eski türkiy tildiń, türkiy sózliginiń teńi joq miyrası. Usı shıǵarması menen türkiy leksikografiya iliminiń irge tasın qoyıw menen birge, bul tarawdı joqarı basqıshqa alıp shıqtı. Sonıń menen birge, Mahmud Qashqariy türkiy tiller biliminiń rawajlanıwına emes, Shıǵıs til bilimi, tiykarınan, sózligine de úlken úles qosqan alımlardan [1:4] Bul miynet sol dáwirlerde úlgi alarlıqtay basqa miynetniń bolmawı, onıń bay maǵlıwmatlar jıynap, ózinshe ózgeshe metod penen islep, keyingi áwladlarǵa bay miyrastıń qaldırılıwı menen bahalı. Mahmud Qashqariy bul teńi-tayı joq miynetni türkiy qawimlerin neshe jıllar aralap, olardıń tillik ózgesheliklerin úyrenip, sózlerin topla, álipbe tiykarında arab tilinde jazıp, hikmetli sózler, rawiyatlar, qosıqlar, xalıq dástanları, xalıq naqıl-maqalları, dialektlik materiallar menen bezetilgen ájayıp miyras. Onda türkiy qawimleriniń tariyxı, folklorı, mifologiyası, etnografiyası boyınsha qızıqlı, bay maǵlıwmatlar jámlengen.

Ádebiyatlar analizi hám metodlar. Maxmud Qashqariydiń bul sózliginde türkiy tillerdi ekige ajratadı: 1. Hámme türkiy qawimler ushın túsiniqli bolǵan jazba-ádebiy til, bunı alım «türkshe», «haqaniya tili» dep ataydı. 2. Túrli türkiy dialektler bolıp, dialektlik leksika áne sol túsindirme sózlik átirapında oǵan salıstırılıp barıladı. Solay etip, eski türkiy jazba ádebiy tilin ǵana emes, eski türkiy dialektlerdi úyreniwde úlken áhmiyetke iye [1:4].

Maxmud Qashqariydiń «Devonu luğatit-türk» shıǵarması basqa tiller sıyaqlı qaraqalpaq tili ushın da oǵada bahalı miynet sanaladı. Sebebi qaraqalpaq tiliniń tariyxın úyreniwde, onıń biz bilmegen sırlarınıń ashılıwında bul miynetniń ornı oǵada úlken. Ondaǵı ayırım sózlerdiń qaraqalpaq tilinde búgingi kúni de qollanıluwı diqqatımızdı tartadı. Geypara qosıqlarınıń stili, qurılısı qaraqalpaq poeziyasına oǵada jaqın. Máselen:

Bultlar shaqmaq shaqpaqta,

Jamǵır bolıp jawmaqta,

Samal onı quwmaqta,

Qayda barar, belgisiz. (I tom, 336-b.)

deydi ilimpaz K.Mámбетov óz miynetinde [2:30-31]. Sonday-aq, ondaǵı ayırım naqıl-maqallar qaraqalpaq naqıl-maqalları menen únles keledi, ondaǵı ayırım sózlerdiń qaraqalpaq tilinde, sonıń ishinde dialektlerinde saqlanıwı da diqqatımızdı tartadı. Dialektlik sózler hár qanday tildiń baylıǵı sanaladı. Dialektizmderdiń tariyxın úyreniwimizde áyyemgi jazba esteliklerdiń, sonday-aq, Mahmud Qashqariydiń «Devonu luğatit-türk» (DLT) shıǵarması da

úlken áhmiyetke iye. Biz bul maqalamızda Mahmud Qashqariydiń «Devonu luğatit-türk» (DLT) shıǵarmasındaǵı ayırım sózlerdi kórkem shıǵarmalardıń tilinde qollanılgan dialektizmder menen salıstırdıq.

Nátiyjeler hám dodalaw. Kórkem sóz ustası óz shıǵarmalarında dialektizmderdi qollanıw arqalı aymaq kórinisin, xalıqtıń jasaw sharayatın kórsetip, qaharmandı sol aymaq sóylesimine say sóyletedi, onıń ishki hám sırtqı belgilerin, qaharmanıń sezimlerin, oy-qıyallarınıń kórinisin dialektizmder arqalı ashıp beredi. Mısalı:

Kirpitiken sózi DLT de **kirpi** túrinde ushırasıp, **oqluǵ kirpi**-kirpitikenniń júdá úlken túri ekenligi ayıladı. (167-b.) Bul sóz ádebiy tilde túbiri saqlanıp, **kirpitiken**, **kirpi** túrinde ushırasa, kórkem shıǵarmalarda xalıqtıń awızeki sóylew tiliniń ózgesheligin kórsetiw ushın **kirpisheshen** túrinde ushırasadı. Mısalı:

Sonıń arasında boldı tasırılı,

Jılanga bir **kirpisheshen** asıldı,

Quyırǵınan tislep tartıp aldı da,

Tobanayaq bolıp basın jasırdı. (I.Yusupov, «Búlbil uyası».)

Berilgen mısalda shayır, kirpitikenniń halatın qorǵawshı kúsh sıpatında onıń kúshli, qorıqpas janat ekenligin súwretleydi. Sonıń menen birge, shayır jaqsılıqtıń barlıq waqıtta jamanlıqtıń ústinen jeńiske erisiwın, jawız insanlardıń báhama jolı bola bermeytuǵının tereń astarlı mánide súwretlew arqalı shıǵarmanıń kórkem, tásirli shıǵıwına erisken. Kirpitiken bul jerde simvol retinde berilgen. Ol qorǵawshı, hesh kimgе hazarı joq, márt, batır obrazında sáwlelenip, óziniń kishkene bolıwına qaramastan kishkene palapandı qorǵap, ózin de qorǵay alıp, mártlikke erisken. Shayır bul arqalı ómirde jaqsı insanlar báhama ullı islerge erisedi, ullı mártlikler isleydi, ómirdiń ózi sonday, dúnya jaqsı hám jamanlıqlarǵa tolı, eger sen niyetiń dúziw, kewliń haq bolsa, ullı islerge erisesen degen ideyanı alǵa súredi.

D.Nasırov hám T.Begjanovlardıń ilimiy maqalasında Qaraqalpaqstanınıń Taxtakópır rayonında jasaytuǵın qaraqalpaqlardıń tilinde bul sózdiń minaday variantlarınıń bar ekenligi kórsetilgen: **kirpisheshen**, **kirpitiken**, **shuqımay** [3:51-61] Ózbek tilinde **tipratikan**, **kirpi**, **kipratikan** [4:107, 370] túrinde ushırasadı. Xalıqımız kirpitikenniń terisin kiyeli dep oylaydı. Ilimpaz Snesev: Kirpitiken Avestoda iytıń bir násili dep qaraladı. Ol pák janat bolıp, Axriman jaratqan jawız kúshlerge qarsı gúresedi. Terisi Xorezmde kúshli saqlawshı ekenligin aytađı [5:310].

Махмуд Qashqariydiń DLT de qollanılgan **gezlik** sózi hayallardıń kiyimlerine taǵıp, ózleri menen alıp júretuǵın kishkene pıshaq ekenligi ayıladı. (190-b.) Bul sóz qaraqalpaq tiliniń arqa dialektinde **gezlik** túrinde ushırasadı. Gezlik etiktiń qonıshına salıp júretuǵın kishkene pıshaq atamasın bildiredi. Onıń qırına jaqın jerinde oyılǵan sızıǵı (gezi) boladı. (Mr., Br., Iysh.) [6:83]. Dialektke tán **gezlik** sózi qus soyatuǵın pıshaq atamasın da bildirip, ol **qus gezlik** dep te ayıladı. Kórkem shıǵarmalardıń tilinde **gezlik**, **gezlik pıshaq** túrinde ushırasadı. Mısalı: Iytke isense boladı, degen menen Qayırdıń sherim etiginiń

qonishina tiğılğan, tıyığı bir qarıs keletuğın, hâzir qâwip dónđi degenşe, balanıń qolında júzi quyash nurında jaltırap turğan qınsız **gezlik pıshağınan** ózge jaraq joq. (K.Karimov, «Ağabıy».) Avtor **gezlik pıshaq** atamasın jergilikli koloritti beriw ushın qollanğan. Bunda qarapayım pıshaq emes, ayırıqsha bir qural, soñğı úmit, qorğanıw quralı retinde súwretlegen. Pıshaqtıń kún nurında jaltırawı – úmittiń nıshanı, pıshaqtıń qınsız bolıwı - tayın ekenin, qolda qollanıwǵa tayar turğan jalǵız ámel ekenin kórsetedi.

Judırıq sózi DLT de **judрукландı, ǵp judрукландı** - adam qolın mush qıldı. (3-tom,127-b.) túrinde qollanılsa, qaraqalpaq tiliniń arqa dialektinde fonetikalıq ózgeshelikke ushirap **jumırıq** túrinde qollanıladı. Sózdıń bul variantı hár qıylı aymaqlarda tuwılıp ósken shayır-jazıwshılardıń tilinde ushırasadı. Mısalı: Ásenbay Tawmurattıń tastay túygen **jumırıǵınan** taysalıp, bilayırq jılıstı. (K.Sultanov, «Ajiniyaz».) Berilgen misalda **jumırıq** sózi qaharmannıń hal-jaǵdayın, minezin kórsetiw ushın tásirli qollanǵan, yaǵnıy usı **jumırıq** sózi arqalı qaharmannıń psixologiyalıq jaǵdayın biliwimiz múmkin. **Jumırıq** sózi ápiwayı dene múshesi emes, qorqınısh tuwdıratuǵın kúshtiń simvoly retinde súwretlengen.

Maxmud Qashqariy túrk tillerin salıstırıw arqalı úyrengen birinshi alım esaplanadı [7:14]. **Ciz** – úlkenlerdi húrmetlew ushın sen mánisinde aytılatuǵın sóz (chıǵılsha). Negizgi mánisi sizler. Kishilerge **cñ** dep aytıladı. (III tom,136-b.) **cñ**-sen (kanjak qáwimi tilinde). Túrkler **cñ** (III tom,153-6.) – dep qollanılatuǵın aytağı. Bul sóz qaraqalpaq tilinde de usı mánini bildiredi. Al, kórkem shıǵarmalardıń tilinde ayırım jaǵdaylarda **senler** túrinde ushırasadı. Mısalı:

Ketsem **senler** menen oqıwǵa men de,

Qaytıp kelse edi balalıq shaǵım.

(I.Yusupov, «Qaytıp kelse edi balalıq shaǵım»)

Bul misalda **senler** sózi avtor tilinen berilip, poetikalıq, ekspressivlik tásirde kúsheytıw ushın qollanǵan. **Senler** dialektizmi bir-birine jaqınlıq sezimin bildirip, avtorıń balalıq waqıttaǵı doslarına saǵınıshı menen ishley jaqınlıǵı kórinisin sáwlelendiren. Senler dialektizmi-qaraqalpaq xalqınıń jaqınlıqqa negizlengen qarım-qatnas hám mádeniyatın, jergilikli sóylew dástúrin, sonday-aq milliy emociyalıq baylıǵın bildiretuǵın lingvomádeniy birlik te esaplanadı.

Qaraqalpaq tilindegi dialektizmler xalıqtıń ómir-saltı, turmis-tirishiligi, aymaqlıq ózgesheligi menen tariyxıy rawajlanıwın kórsetetuǵın tillik qubılıslardıń biri. Ásirese tabu sózler formasında ushırasatuǵın dialektizmler sóz mádeniyatın, etikalıq normalardı saqlawda áhmiyetli roldi atqaradı. Tilimizdegi tabu sózlerdiń tiykarında inanım, diniy isenimler jatadı. Sebebi ertede adamlar sana-sezimi

rawajlanbağan waqıtları, ayırım nárselerdiń atların aytıwdan qorqıp, olardı basqasha at penen atap, eger tikkeley atasa, zıyanı tiyedi – dep qorıqqan hám káramatlı dep túsingen. Usınıń nátiyjesinde tilimizde tabu sózler payda bolǵan. Usınday tabu sózlerdi de DLT de ushıratamız: hayal tuwǵan waqıtta **tılkýmı tyǵdı azy 66pimı-túlki** tuwdı ma, bóri tuwdı ma dep sorıladı. Qızlar aldawıqshı hám de jalınıwshı bolǵanlıǵı ushın túlkige, ul balalar olardaǵı batırılıqqa tiykarlanıp qasqırǵa uqsatadı. (I tom, 404-b.) Tabu sózler kórkem shıǵarmalardıń tilinde awıspalı mánide súwretlenip, shıǵarmannıń kórkemligin, tásirtiligin arttırıwda qollanıladı. Mısalı: «Úylendińiz be? - Awa, jaqında... - Jaqında tomataylı bolıptı, Polat aǵa,- dep araǵa sóz qostı Sultan. (O.Ábdiraxmanov, «Bosaǵa») Berilgen misaldaǵı **tomataylı** sózi qaharmannıń tilinen berilip, awıspalı mánide qollanııp, ullı bolıw mánisin ańlatıp, metaforalıq obraz jasalǵan. Xalqımızda kóz tiymewi ushın qorqıp, perzentli bolıwdı hár qıylı atamada aytqan. Máselen: tuwmataylı bolıw (ullı bolıw mánisinde), qus quyrıqlı bolıw (qızlı bolıw mánisinde), aydarlı bolıw (ullı bolıw mánisinde), halwa (ul perzentli bolıw mánisinde), quyrıqlı bolıw (perzentli bolıw mánisinde) hám t.b.

S.Shinnazarovannıń miynetinde: Qasqır dese ul bala, túlki dese qız perzent tuwılǵanın ańlawǵa boladı-dep kórsetiledi [8:40]. Sonday-aq, tilimizde «Aydarın sıypap-ul, Quyrıǵın sıypap-qız súyiw» túrindegi frazeologiyalıq sóz dizbegi de ushırasadı.

DLT de **kop**-qatıq tamızǵısı (133-6.) manisinde qollanılgan bolsa, kórkem shıǵarmalardıń tilinde **basjuwǵı** sıyaqlı dialektlik tabu sózler de ushırasadı: Eki-úsh kúnlık járdemdi **basjuwǵı** sorap kelgende beredi, – dep bir káywani hayal kiyligip sóyledi. (K.Sultanov, «Aqdárya») Buringi waqıtları qatıqtı uytıwǵa uytqı dep soralmaǵan, eger uytqı dep sorasa, úydiń uytqısı, bereketi ketedi dep qorqıp, basjuwǵı dep soraytuǵın bolǵan. Bunda basjuwǵı ataması arqalı aymaqtıń tillik ózgesheligin kórsetip, awıspalı mánide súwretleydi.

Juwmaq. Juwmaqap aytqanda, M.Qashqariydiń «Devonu luǵati-t-türk» miynetindegi ayırım sózlerdiń qaraqalpaq tiliniń dialektlerinde túbiri saqlanǵan bolsa, ayırımları fonetikalıq, morfologiyalıq ózgerislerge ushıraǵan. Solay etip, M.Qashqariydiń «Devonu luǵati-t-türk» shıǵarmasındaǵı ayırım sózler biziń búgingi kúnimizde de qollanııp, kórkem shıǵarmalardıń tilinde júdá sheberlilik penen súwretlenip, bul sózlerdiń hâzirgi waqıtta da óz áhmiyetin joyıtpaǵanlıǵın hám qádirlı tariyxıy miyras ekenligin kórsetedi. Bul miyrasımızdı qádirlap, olardı ele de izertlew, keleshek áwladqa jetkeriw búgingi kúnniń áhmiyetli máselelerinen sanaladı.

Ádebiyatlar

1. Махмуд Кошғарий Девону луғати-т-түрк. [Түркий сўзлар девони]. – Тошкент: «Ғофур Ғулом», 2017.
2. Мәмбетов К. Әййемги қарақалпақ әдебияты. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1976.
3. Насыров Д.С., Бегжанов Т. Тахтакөпир районындағы жасаўшы қарақалпақлардың тили бойынша байқаўлар (1957-жылғы экспедиция материалларынан). // Өзбекстан ССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының Хабаршысы №1 (7), 1962.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006.
5. Снесарев Г.П. Хорезмликларнинг мусулмонликдан аввалги маросимлари ва урф-одатлари. Монография. – Ургенч: УрДУ, 2018.
6. Насыров Д.С., Доспанов О. Қарақалпақ тилинің диалектологиялық сөзлиги. – Н.: «Қарақалпақстан», 1983.
7. Салима Рустамий. «Девону луғати-т-түрк»даги атамалар. – Тошкент: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2006.
8. Қарақалпақстанның Қанлықөл аймағындағы қарақалпақлардың сөйлеў тили өзгешеликleri. –Нөкис: «Golden-print Nukus», 2023.
9. Махмуд Кошқарий Түркий сўзлар девони (Девону луғотит түрк) уч томлик. Т.І. –Тошкент: 1960.
10. Махмуд Кошқарий Түркий сўзлар девони (Девону луғотит түрк) уч томлик. Т. III, -Тошкент: 1963.

REZYUME. Maqolada Mahmud Qo'shig'ariyning «Devonu lugatit-türk» lug'atidagi bazi so'zlarni qoraqalpoq tilidagi badiiy asarlar tilida qo'llanilgan dialektizmlar bilan taqqoslab tahlil qildik.

РЕЗЮМЕ. В статье мы проанализировали некоторые слова из словаря Махмуда Кошгари "Девону лугатит-тюрк" в сравнении с диалектизмами, используемыми в языке каракалпакских художественных произведений.

SUMMARY. In this article, we analyzed some words in Mahmud Koshgari's dictionary "Devonu lugatit-turk" by comparing them with dialectisms used in the language of Karakalpak literary works.

INGLIS HÁM QARAQALPAQ TILLERINDE “SÓYLEW/SPEECH” KONCEPTOSFERASÍNÍN SALÍSTÍRMALÍ ÜYRENİLİWİ

G.A.Kurboniyazov – *filologiya ilimleri doktori (DSc), professor*

D.A.Atadjanova – *tayaniş doktorant*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: konsept, konseptosfera, lingvomadaniy, idiomalar, nutq konseptosferasi, fe'llar, qadiriyaqlar, tafakkur, metafora.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, лингвокультурный, идиомы, речевая концептосфера, глаголы, ценности, мышление, метафора.

Key words: concept, conceptosphere, linguocultural, idioms, speech conceptosphere, verbs, values, thought, metaphor.

Kirisiw. Lingvistikada konsept túsiniǵı insannıń oyında payda bolǵan sóz, túsiniq, hádiyse yamasa qanday da bir oy-qiyallar menen baylanıslı bolǵan mádeniy, emocionallıq, insaniyılıq bilimleriniń jıynaǵı bolıp, ilimde úlken áhmiyetke iye. Hár bir sóz artında jasırınǵan tereń mánis konsept túsiniǵınıń tiykarı bolıp, ol kóp mánisli hám insannıń oylawı menen baylanıslı bolǵan kognitiv birlik bolıp esaplanadı. Bul túsiniq tek til arqalı sheklenip qalmastan, sol tildiń mádeniyatın, táriyxın, social tájiriyesin hám de insan oyındaǵı barlıq oy-pikirlerin jámleydi. Al, konseptosfera túsiniǵı bolsa bul barlıq konseptlerdiń jıynaǵı bolıp, ol qanday da bir til arqalı bildiriledi hám áste-aqırın qalıplesip baradı. Hár bir millettiń, mádeniyatıń ózine say konseptosferası bolıp, jıllar dawamında bayıtılıp, rawajlandırılıp barıladı. Sonlıqtan da, bul túsiniq mádeniy hám kognitiv til biliminde keńnen qollanılp, hár bir millettiń ózine tán qadiriyaqları menen baylanıslı boladı.

Temaniń áhmiyeti. Sóylew konseptosferası – bul sóylew túsiniǵine tiyisli barlıq konseptler jıyındısı bolıp, tek gána baylanıstı, awızkeki sóylewdi emes, al psixologiyalıq kózqaraslardı, kognitiv bilimlerde, social hám mádeniy oy-pikirlerdi qamtıp aladı. Bul konsept insannıń óz ara pikir almasıwın, sawbetin, bir-biri menen qarım-qatnas qılıwı sıyaqlı is-háreketlerin názerde tutadı. Ol kóbinese hár bir tilde is-háreketi bildiriwshi feyil sıpatında qollanıladı. Buǵan misal retinde *ayttı, dedi, sóyledi, baqırdı, qıshqırdı, soradı, túsindirdi* sıyaqlı sózler arqalı bildiriliwin aytsaq boladı. Bul sózlerdiń barlıq sóylew konseptine tiyisli bolsa da, olar mánisine qarap hár túrli kontekstlerde qollanıladı. Aytıw intonaciyasına, kim aytıp atırǵanına, kimgе hám qalay aytıp atırǵanına qarap pragmatikalıq ózgesheliklerin anıqlap alıwǵa boladı. Lingvomadaniy kózqarastan alıp qaraytuǵın bolsaq, hár bir mádeniyatta, sóylew, aytıw, baqırıw sıyaqlı feyiller hár túrli túsiniledi. Misal ushın, inglis tilinde *tell, speak, say, whisper* feyilleri hár túrli emocionallıq mániste qollanıladı. “*Whisper*” sózi inglis tilinde sıbırlaw, tómen dawısta sóylew degen mánisti anlatıp, lingvokulturologiyalıq tárepten basqalarǵa esitilmewi ushın sır saqlaw, emlew xana, kitap xana sıyaqlı orınlarda tómen dawısta sóylep ádep-ikramlılıq belgisi sıpatında qollanıladı. Al, qaraqalpaq tilinde bolsa kóbinese sır aytıw, basqalardan jasırınsha sóylesiw, ata-analar tárepten kishkene balanıń tınıshlanıwı ushın ásten sóylew degen mánisti bildiredi. Bunnan basqada “*shout*” sózi inglis tilinde baqırıw mánisin anlatıp, kóbinese agressiv kózqarastı bildiredi. Ata-ana balasına baqırıp sóylese, natuwrı tárbiya sıpatında qaralsa, jámiyetlik orınlarda baqırıw bolsa mádeniyatqa durıs

kelmeydi dep esaplanadı. Qaraqalpaq tilinde baqırıw bolsa hár qashanda nadurıs túsiniqtı bildirmeydi. Ayırım waqıtlarda ata-ana balasına baqırıwı bul tárbiya quralı sıpatında qaraladı. Jáne de, eger aralıq uzaq bolsa adamlar bir-birin baqırıp shaqırıwıda bul da insanlar tárepinen durıs kózqaras penen qaraladı. Sonlıqtan da, eki tilde da pragmatikalıq hám mádeniy ayırmashılıqlar bar bolıp, olardı mádeniy ortalıǵına hám kontekstine qarap pariqlap alıwǵa boladı.

Temaga baylanıslı ádebiyatlar analizi. Lingvist ilimpaz Anna Wierzbicka óziniń ilimiy izleniwlerinde inglis tiliniń leksikasına toqtalıp ótip, sóylew feyilleri (*tell, say, shout, ask* etc.) arqalı sol mádeniyatıń úrip-ádetleri, qadiriyaqları, kommunikaciya usılları qanday tárıptе bildirilgenin izertleydi. Ol sóylew feyillerin semantikalıq tárepten sol xalıqtıń mádeniyatı menen baylanıstıradı. Ilimpaz tárepinen oylap tabılǵan “Natural Semantic Metalanguage” (NSM) yaǵnıy, “Tábiyiy semantik metatil” teoriyası konceptual til birliklerin uluwmalıq semantikalıq elementler járdeminde analizlewge úlesin qosadı. Bul teoriyaǵa kóre, hár qanday quramalı bolǵan leksikalıq birlikler tiykarınan, sóylew feyilleri hár bir xalıqtıń mádeniyatına say bolǵan konceptualizaciyanı názerde tutadı. Jáne de, joqarıdaǵı koncepciya túrli tillerdegi lingvokulturologiyalıq hám pragmatik ayırmashılıqlardı anıqlawǵa járdem beredi. Kóp mádeniyatlı xalıqlardı analizlewde, sol xalıqlardıń ózine say bolǵan túsiniqlerin, terminlerin basqa tillerde anıq, tınıq túsindirip beriwde, nadurıs awdarmaǵa jol qoymawda keńnen qollanıladı. Sóylew aktleri, baylanıs usılları, sawbet dawamında bolatuǵın normativ jaǵdaylar salıstırılıp úyreniledi. Onıń pikirinshe, adamlarǵa basım ótkerip, “sen bunı islewge májbúrseń” dep aytıw emes, kerisinshe waqıt ótiwi menen usı nárselerdiń isleniwın qálep atırǵanlıǵın aytıw yamasa bildiriw bolıp esaplanadı. Sebebi, insan basqa adamlarǵa buyırıq berse, bul jeke qadiriyaqlarına saykes kelmeydi. Sol ushında, inglis kózqarası boyınsha, “eger men bir nárseni islewdi qálesem, onı erkin isleymen, birewlerdiń qálewleri boyınsha emes” – dep aytıp ótedi. Bul sonı anlatadı, inglis mádeniyatında buyırıq beriw emes, iltimas tárizinde aytıw orınlı bolıp tabıladı hám buyırıw, aytıw sıyaqlı sóylew konseptleriniń durıs qollanıwın támiynleydi. Inglis tilindegi *offer, invite, suggest* sıyaqlı feyilleri insan bir nárseniń ámelge asıwın qálese qollanılp, sóylewshi tınılawshıǵa basım ótkermewge háreket etiwın anlatadı [2:52-65]. Joqarıdaǵı pikirlerge tiykarlanıp, sóylew konseptlerin eki tilde salıstırmalı úyrengenimizde, qaraqalpaq tilindegi *soraw* sózi inglis tilinde to *ask* degendi